

Nicolau d'Olwer

Conferència de Carles Miralles, pronunciada en el Ple de l'IEC el 19 de desembre de 2011

Nicolau d'Olwer va morir a l'exili de Mèxic fa cinquanta anys. Des de 1917 era membre adjunt de la Secció Filològica de l'Institut (membre numerari des de 1918). Tant la Generalitat com l'Ajuntament de Barcelona han perdut, amb aquest any que s'acaba, l'oportunitat de retre homenatge a qui fou no el millor escriptor, no el millor acadèmic, no el millor polític però sí l'intel·lectual i l'humanista més complet del seu temps, i un home que mai no renuncià a ser català ni a Europa ni a Espanya ni a Amèrica, en el temps de l'esperança i en el temps de la desfeta, la persecució i l'exili. Un temps, d'altra banda, en què fou institucionalment construïda, des del punt de vista cultural i polític, la diferència, l'especificitat catalana. I una figura d'intel·lectual feta d'estudi, perseverança i reflexió, regida per una intel·ligència vívida i per un caràcter de ferro capaç però d'adaptar-se a la variable realitat que li va tocar viure.

Com a acadèmic, Nicolau fou un competentíssim hel·lenista, deixeble de Segalà a la Universitat –com a traductor, una seva aportació molt poc coneguda, com a filòleg i com a periodista–; un medievalista entre els més ben preparats i exigents –editor de textos llatins, bizantinista, historiador de la literatura i de la filosofia; historiador de l'expansió pel Mediterrani dels catalans–; un historiador de la literatura catalana que contribuï decisivament a fixar-ne els períodes i establir-ne el cànon. I un estudiós que, en plantejar i exposar els seus temes, tingué sempre present com havien contribuït a fer Europa, a fer Catalunya. Sempre el passat li va ser el fonament del present, i sovint la manera de mirar d'afaiçonar en una nova direcció el futur. I de l'especialització a la divulgació, dels problemes més específics a la capacitat de síntesi.

Com molts intel·lectuals d'aleshores, Nicolau, doctor en filosofia i lletres, era llicenciat en dret. A més de la formació tècnica, també en economia, que li venia d'aquests estudis, d'ells havia tret, molt en la tradició del iusnaturalisme i de la teoria política moderna, una exigència de justícia i una convicció democràtica que contínuament fonamentava en la llibertat –de les persones i dels pobles– i en la lliçó també moral de les grans ciutats, des de la *polis* fins a les renaixentistes, i de la filosofia antiga, de Plató, d'Aristòtil i dels estoics.

La política era, per a Nicolau, una obligació moral, un servei a la comunitat, que havia de ser exercit pels ciutadans que la interpretessin d'aquesta manera i en fossin capaços. La seva comunitat, Catalunya, tenia un eix central entorn del qual s'articulava com a nació, la llengua i la història, indeslligablement unides, i eren solidàries la feina de donar unitat i coherència a la llengua i la de vertebrar la història –la història també de la llengua i amb ella la literatura, així com l'art– i situar-les, llengua i història, en el context europeu. Aquesta empresa, en què es

comprometé la generació noucentista, havia d'orientar la construcció d'un present que consistia just en fer visible Catalunya, dotar-la de institucions, fer-la moderna, i projectar-la a Europa i al món. La frontera entre l'estudi i el compromís en la tasca política —o, per dir-ho com els humanistes, entre la *uita contemplatiua* i la *uita actiua*— feia de mal establir. Nicolau es va plànyer sovint de no haver-se pogut dedicar a l'estudi, plenament, perquè es va sentir cridat a la política i va pensar que podia ser-hi útil. Ho va dir amb unes paraules que són tot un programa i que ja vaig subratllar, seguint Rubió i Balaguer, en la *Semblança biogràfica* que l'Institut va dedicar-li l'any 2000: “Servir el comú quan l'hora arriba és llei de tota democràcia”. Aquí tot és en efecte programàtic: *servir*, pel que significa i perquè és un infinitiu impersonal, gnòmic; el complement d'aquest verb, *el comú*, perquè Nicolau tria una manera antiga de dir el país, la gent d'una comunitat, el poble, no compromesa amb cap forma ni sistema de govern, però que implica la solidaritat, la igualtat, el que tots tenim en comú amb tothom: des del τὸ κοινὸν dels grecs fins al *bonum comune* dels moderns; *lleï de tota democràcia*, el predicat nominal, perquè és la responsabilitat de servir, la disponibilitat per exercir-la, que esdevé norma indefugible de l'exercici del govern (-κρατία), que rau en el poble (δημο-); i, encara, *quan l'hora arriba*, que és un incís temporal, també condicional, perquè servir el comú no és per a Nicolau una tècnica, un ofici, sinó una obligació individual, de cada ciutadà, en una comunitat democràtica o per tal d'instaurar-la, aquesta democràcia.

A la *Crònica* de Muntaner, un text que Nicolau coneixia de cap a peus, *el comú* és primer de tot el municipi, la ciutat (tal com *il comune*, usualment, en italià). Des de l'any 1918 Nicolau fou regidor, tinent d'alcalde, president de la comissió de cultura de l'Ajuntament de Barcelona. Grups escolars, la ubicació de la Biblioteca de Catalunya en la seva seu, tot d'aspectes culturals de la ciutat tenen origen en la seva gestió; orgullós d'ella, la recollí en l'opuscle *Missió de l'Ajuntament de Barcelona en l'obra de cultura de la ciutat* (1922), i s'agradava de recordar que Bernat Metge, l'humanista, excel·lent escriptor, que donaria nom a la col·lecció de clàssics de Cambó, havia format part del Consell de Cent de la ciutat. Però ja havia engegat i estava en plena cursa, Nicolau: participà en la fundació d'Acció Catalana, fou elegit diputat de la Mancomunitat, fou el primer director de *La Publicitat* en català. S'exilià durant la dictadura de Primo. Ministre en el Govern d'Alcalá-Zamora, governador del Banc d'Espanya amb el d'Azaña. Diputat a Madrid, anava repassant el text i la traducció de l'*Èsquil* de Riba entre debat i debat de l'Estatut de Catalunya. Perquè tota aquesta feinada, l'esmerç de la seva activitat en política des de 1918 fins a la Guerra d'Espanya, no interrompé la seva obra d'erudit, de viatger o embaixador de la cultura catalana arreu. L'any 1933 era president de l'Ateneu de Barcelona, la Universitat, l'Autònoma de la República, el cridà a una càtedra de llatí medieval, la Unió Acadèmica Internacional el tingué com a president (1936-1937). Fins a l'exili, després de la victòria dels insurgents, i per acabar-ho d'adobar la França de Pétain i la Gestapo a París.

Nicolau va tombar la cinquentena durant la guerra. Sense treva, a l'exili es comprometé amb la JARE, formà part d'un govern espanyol en l'exili i fou embaixador de la República a Mèxic. On trobà, com altres professors i intel·lectuals catalans i espanyols, acollença, i que li fou la base des d'on pogué encara viatjar a Europa i als Estats Units d'Amèrica per presidir Jocs Florals i participar en Congressos –sobretot de bizantinística– i reunions de la Unió Acadèmica. S'havia guanyat una sòlida reputació, com a estudiós i com a persona.

Amb algun altre exiliat, com ara Bosch Gimpera, mantingué la presència en el món acadèmic de la postguerra europea de la cultura i les institucions de cultura catalanes. Sempre treballà per l'Institut, en aquells anys de foscor, en contacte amb els que des de l'interior en dirigien la resistent supervivència. Els catalans de Mèxic (l'Institut Català de Cultura d'aquella ciutat) li publicaren l'any 1958, en l'avinentsa dels seus setanta anys, el llibre *Caliu. Records de mestres i amics*, que, a més de l'interés que té pels personatges de què parla, i per la seva prosa, senzilla i artrizada alhora, fidel al seu parlar barceloní i a la llengua literària, des dels humanistes, mostra una característica indeslligable de l'home Nicolau. L'agraïment i l'amistat, el reconeixement històric i la crítica. Hi parla dels seus, dels seus mestres i amics en l'àmbit de la cultura, de les humanitats, i en les vicissituds de la vida política; i en parla amb ponderació, amb elogi, a voltes matisat, i sempre sense blasme. Dels diversos relats emergeix la seva fe en l'home, àdhuc al bell mig de la barbàrie més deshumanitzada, i la seva convicció que el treball ben fet i continuat pot millorar la condició humana. L'últim personatge del llibre és una illa, la seva Mallorca, un tribut d'amistat als “catalans de Mallorca”. S'hi veu nítid l'agraïment de l'amistat, l'amor per aquella terra entre les catalanes: com el començament de la vocació mediterrània de Catalunya. Pel que fa als altres, als que no eren els seus, va deixar escrit, altra volta amb el seu estil lapidari, “cal no confondre el perdó amb l'oblit”. Potser hauria anat bé que els nostres polítics l'haguessin tinguda present, aquesta sentència.

L'any 1973 els amics de Barcelona li publicaren *Caliu* a la Biblioteca Selecta. Nicolau s'havia trobat amb alguns d'ells a l'estranger, s'havia mantingut al corrent de la difícil situació cultural i política, però el 1973 ell feia dotze anys que havia mort a Mèxic, sense tornar mai a Catalunya, i *Caliu*, bo i publicar-se a Barcelona, hi apareixia buidat, amputat per la censura franquista.

Els seus darrers anys, però, Nicolau, que havia estat treballant en una monografia extensa sobre Pere Abelard i havia estudiat amb intenció els cronistes d'Índies, devia tenir un contacte amb la gent de l'Institut i amb els temes de l'Institut més intens, més sovintejat, per carta, en trobades a l'estranger: directament, amb els que dirigien llavors la nostra institució i en especial la seva Secció Filològica. De fet, l'Institut, per mitjà de la Societat Catalana d'Estudis Històrics –que va ser en aquells anys, durant més o menys un quart de segle, l'instrument d'una certa obertura a algunes noves tendències i un lloc de trobada, ni que fos a distància, dels de dins amb els de

fora, va publicar un llibre singular de Nicolau, *La duquessa d'Atenes i els "documents misteriosos"*, en el colofó del qual és llegidor: "Acabat d'imprimir a la impremta Altés, S.L., de Barcelona, el dia 20 de gener de 1958, setantè aniversari de la naixença de Lluís Nicolau d'Olwer". És un llibre singular, deia, perquè és una mena d'investigació detectivesca en el passat, en el segle XIV sicilià, italià i català, que porta a la identificació del personatge principal i a l'ordenació i lectura d'unes epístoles xifrades, els "documents misteriosos", i a la interpretació d'uns afers de política matrimonial realment envitricollats. L'ofici del filòleg s'hi descabdella amb paciència arqueològica, convertint el mètode en l'exposició, en el relat ordenat, punt per punt, dels problemes i dels fets. Però l'altra dada, la coincidència de la impressió a Barcelona del llibre i de l'aniversari a Mèxic del seu autor, basta a fer pensar en els lligams entre Nicolau i l'Institut.

Els estudiosos hauran de esmerçar aplicació en l'estudi i l'edició dels diferents, segons els destinataris, *corpora* epistologràfics de Nicolau; ja en el que n'ha estat publicat es veu a simple vista com són útils per a la història de l'Institut –per a la intrahistòria però també en el context de la catalanitat reprimida durant la dictadura de Franco. Per a aquesta evocació d'ara, a cinquanta anys de la seva mort, em sembla del cas remarcar que, en l'escaiença dels cinquanta anys de la mort de Maragall, l'Institut va demanar a Nicolau un treball, un record de Maragall, que hi fou llegit, naturalment *in absentia* del seu autor, al Ple del 27 d'abril de 1961; és datat el 21 de març a Mèxic. Aquest 2011 en què hem recordat el centenari de Maragall fa cinquanta anys que Nicolau evocava Maragall al Ple, tal com avui hi evoquem Nicolau, mort aquell any mateix.

Nicolau no va ser un mal lector de poesia. Va ser això sí un lector fet a la seva. Maragall és clarament un seu poeta, potser *el* seu poeta. Aquell fer de Maragall entre la franquesa i la passió, un to que Nicolau reconeixia també en la prosa, li dava un model romàntic moralment integrable en el classicisme i en el cristianisme. Tenia de Verdaguer una opinió restrictiva, no li plaïa la seva èpica, i mobilitzava tota la seva amable ironia en l'observació que la invenció de la poesia en aeroplà és trobadora a *Canigó*. Però coneixia bé la poesia de Verdaguer, i en sabia de memòria poemes i llocs. Li agradava la poesia sense fums, gens alambinada; amb un gran fons moral: tenia una predilecció especial per Joan Alcover, per raons no incompatibles amb les que motivaven la seva preferència per Maragall. Entre els antics, la poesia exhortativa dels grecs li semblava exemplar, des de l'elegia parenètica arcaica fins als *Versos auris* (que va traduir al català, així com Cal·lí). Menandre el comediògraf va ser-li objecte predilecte d'estudi, des de la seva tesi doctoral –un model en la seva època de mètode i d'erudició, un fruit de l'escola filològica de Barcelona, en la tradició de Milà i Fontanals, Rubió i Lluch, Segalà i Estalella– fins a un article, publicat a Mèxic un any abans de morir, sobre la troballa d'un paper que contenia una peça nova del poeta atenès. Aquest article va ser una aportació important a una

novetat, el *Díscol* de Menandre, com ho havia estat la tesi de 1911, llegida, doncs, ha fet un segle. La fàcil elegància dels trímetres del poeta còmic, amb tant d'ús de sentències, és possible calcular que plaïa a Nicolau. Una llengua alhora escolar i plena de vida, no incomparable amb el llatí dels poetes medievals.

Nicolau va practicar sempre la *pietas*, el record i la reconeixença, envers els mestres. Entenia que, en la refundació de la cultura del país a l'entorn de la llengua, pel que feia a la filologia i a la història literària, a la literatura i a la filosofia, existia una tradició, no gens menyspreable, que calia recuperar en català i per al català. El seu llibre de l'Institut sobre la duquessa d'Atenes és dedicat "a la memòria del mestre Antoni Rubió i Lluch" i a l'edició de l'*Epistolari* del mestre del mestre va dedicar Nicolau els seus esforços: des de 1922 la "Biblioteca Filològica" de l'Institut ha anat publicant, a cura de Nicolau, les lletres de Milà i Fontanals.

També en política, en economia i filosofia practicava aquest reconeixement dels mestres i dels amics. Amb el mateix esperit crític, amb una lucidesa, sovint, no incompatible amb la passió, amb l'impuls cap amunt que admirava en Maragall.

A cent anys de la seva tesi i a cinquanta de la seva evocació de Maragall retem avui homenatge, a cinquanta anys de la seva mort a l'exili, a un dels grans intel·lectuals del segle XX, humanista i polític, lluitador tenaç per la llibertat i la justícia. President i membres de l'Institut, honor a Lluís Nicolau d'Olwer.